

РЕЦЕНЗІЇ

Євгенія Карпіловська, д. ф. н.*

Інститут мовознавства НАН України (Київ)

**Ю. КОБІВ. СЛОВНИК УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВИХ І
НАРОДНИХ НАЗВ СУДИННИХ РОСЛИН
К.: НАУК. ДУМКА, 2004. – 800 С. – (СЛОВНИКИ УКРАЇНИ).**

Створення номенклатури – зведень назв об'єктів вивчення – є, як відомо, наріжним каменем для побудови терміносистеми будь-якої галузі наукового знання. Словник Юрія Кобова для сучасної української ботаніки розв'язує цю проблему, без жодної пересади, фундаментально. У своїх роздумах оцінюю цю працю передусім з позицій мовознавчих, але разом з тим дивлюся на неї оком того широкого читацького загалу «неботаніків», до якого її й звернено. Автор слушно підкреслив таку просвітницьку місію свого словника в докладній передмові до нього. Саме для широких верств людей, «яким було б зручно засобами рідної мови ознайомитися з рослинами, що заселяють їхню батьківщину» (с.15), Ю. Кобів, крім наукових, подав понад 30 тис. народних назв судинних рослин. Зауважу принагідно, що варто було б для читачів-нефахівців пояснити вибір терміна *судинні рослини*, який автор вживає замість означення *вищі рослини*, звичнішого для них принаймні зі шкільного курсу ботаніки. До такого уточнення засадничого терміна словника спонукає, на моє переконання, і вживання мовознавчого терміна *фітонім* як абсолютного синоніма-замінника до терміна *судинні рослини*, тоді як він позначає рослину взагалі, і вищу, і нижчу. Натомість у реєстрі обговорюваного словника не знайдемо, наприклад, назв грибів.

Саме мовознавців, і не лише термінознавців, ономастів, лексикологів, етимологів та істориків мови, а й етнолінгвістів, лінгвокультурологів словник Ю. Кобова не може залишити байдужими. Адже він подає панораму тієї картини рослинного світу, яку відображає, зберігає й розвиває українська мова. Завдяки систематизованим у ньому матеріалам, всебічній паспортизації назв за джерелами, а на їхній основі – за говорами й наріччями української мови (див. спеціальну карту

---

* © Є. Карпіловська, 2005

«Регіони діалектного членування України (за Атласом української мови, 1984)», уміщену на с. 25) читач дістає змогу з'ясувати, які моделі номінації уподобали українці для означення тієї чи іншої рослини, які її ознаки покладено в основу окремих назв. Крізь власне мовну тканину в таких найменуваннях прозирає народна психологія, сприйняття довкілля, осмислення впливу на людину рослинного світу, його участі в духовному житті й виробничій діяльності українців. Ю. Кобів слушно зауважує, що активність називання певної рослини засвідчує не так її поширення в Україні, як значущість для життєдіяльності мовлян. У цьому можна зайвий раз пересвідчитися, оглянувши часом досить поважні переліки назв деяких рослин, хоча б спектр найменувань такої улюбленої українцями рослини, як *любисток (Levisticum)*. Поряд з цією науковою назвою рослини словник засвідчує такі її народні назви з виразною внутрішньою формою, як *безсмертник, бояк, дудочник, зірки, зірочки жовті, зоря, зоряка небесна, каштанчики, люби-мене, люби-мене-швидко, любин-трава, млекотина, німиця, пахало, паханка, петрушка дика, приворотень, прилюбник, старчець смоляний, тройзіль, чари-зілля*. Багатющий матеріал дослідники української мови одержать зі словника Ю. Кобова не тільки для вивчення принципів і закономірностей україномовної концептуалізації та категоризації рослинного світу, а й для аналізу суто словотвірних технік оформлення номінативних моделей означення рослин. У зібраних автором назвах збереглися маловживані, а то й унікальні словотвірні моделі та засоби. Наприклад, назви рослин засвідчують активне використання моделей складання основ без з'єднувальної голосної, які в загальноновживаній питомій лексиці мало поширені, див. такі фітоніми, як *дивдер, дивдереv, дивдерево, дивдерина, дивдур* чи *біллух, більмак, більмачок, дурмал, дурман, дурпан* тощо.

Аналіз подібних найменувань суттєво доповнює, а часом і коригує наші уявлення про механізми українського словотворення, про словопороджувальний потенціал певних коренів. Зокрема, мені матеріали словника Ю. Кобова дозволили істотно уточнити склад багатьох гнізд «Кореневого гніздового словника української мови», виправити неточності, що містили джерела, якими я послуговувалася для його укладання. Користаючись з нагоди, гарно дякую за це шановному авторові і глибоко переконана, що таку ж вдячність відчуватимуть до нього всі, хто звертатиметься до його вичерпної, ретельно й вдумливо виконаної праці. Не можна не погодитися з Ю. Кобовим, що яскраві,

образні народні назви викликають у читачів різноманітні асоціації й виступають як багатогранні символи особливого національного світосприйняття (с.13). Ось, приміром, як за народними назвами можна покласифікувати *мак (Papaver L.)* – він може бути *білоцвітним, гладеньким, голим, діркатим, заячим, зірчастим, набубнявілим, незаконним, несправжнім, пухленьким, сивим, тріскатим (тріскучим, трісуцим)* і навіть *щетинястим*. А улюблена *ромашка лікарська (Chamomilla recutita L.)* постає в народній уяві то як *рум'янок*, то як *дрімлюха*, то як *білянка*, то як *невістулька*.

Мовознавців не може не зацікавити й та творча робота, яку Ю. Кобів здійснив, не лише відновлюючи забуті чи мало відомі народні назви рослин, а й пропонуючи власні відповідники їхніх латинських або грецьких транслітерованих найменувань. Прагнення відновити напрацювання попередників в систематизації української ботанічної лексики, створити власне етноботанічну українську номенклатуру заслуговує на беззастережну підтримку. Можливо, варто б якийсь вишомовних назв, оскільки, очевидно, укладач і сам передбачав щодо них неминучу дискусію як з ботаніками, так і з мовознавцями. Скажімо, з приводу доцільності подання певної назви для означення однієї рослини, якщо вона вже закріплена за іншою. Наприклад, Ю. Кобів запроваджує назву *ячмінка (Hordelymus)* на позначення різновидів ячменю (див. його міркування щодо цього на с. 15). Проте ця номінація, як зазначив сам укладач, вже давно побутує (див. словник за ред. Б. Грінченка) як назва сорту картоплі (*Solanum tuberosum*) або (див. праці І. Верхратського) як народна назва домашньої яблуні (*Malus domestica Borkh.*). Ю. Кобів, до речі, вміщує цю назву з такими значеннями у формі множини (*ячмінки*). Постає закономірне питання, чи не обтяжать ботанічну номенклатуру нові омонімічні назви на зразок *ячмінка (Hordelymus)*. Проте подібних дискусійних номінацій, за моїми спостереженнями, у словнику Ю. Кобова обмаль. Його високий професіоналізм, увага й повага не лише до власне наукових, а й літературних, аматорських джерел, ретельність і вдумливість їхнього опрацювання сприяють виваженості й доказовості переважної більшості запропонованих назв. Від удячності Ю. Кобова волонтерам-респондентам, кожен з яких присутній у його словнику поруч із наданими автору відомостями, віє тією зворушливою старосвітчиною,

яка мала не лише добру освіту, а й добрі манери, і якої так бракує в нашому сьогочасному суспільстві.

Дозволю собі висловити й кілька власне мовознавчих зауваг і пропозицій. На моє переконання, наближенню словника Ю. Кобова до читачів-неботаніків і взагалі до читацького загалу, що не має спеціальної мовної підготовки, посприяло б спорядження латинської номенклатури хоча б спрощеною транскрипцією. Це, звичайно, не прийнято робити в термінологічних перекладних словниках, до яких належить обговорювана праця, але до такої практики вдаються перекладні загальномовні словники. Враховуючи комп'ютерну форму словника Ю. Кобова, підготовка такого транскрибованого запису латинських слів не становила б особливих труднощів, однак неабияк допомогла б не знайомому з латиною читачеві прочитати й запам'ятати вимову назви цікавої рослини в міжнародній ботанічній номенклатурі.

Автор широко використовує українські діалектні словники та записи. Проте, на мій погляд, уміщення такої лексики в загальномовному словнику потребує вироблення певних принципів її подання згідно з нормами літературної мови. Зауважимо, що діалектний словник є передусім словником диференційного типу, а отже, принципи його укладання зорієнтовано на унааявлення відмінностей форми й семантики певного слова в діалектній мові від його побутування в літературному стандарті. З огляду на це навряд чи доцільно у зведенні наукової ботанічної номенклатури зберігати особливості діалектної вимови слова. Скажімо, подавати назви *курятник*, *кур-зілля*, *сліпота куряча* у формі *куретник*, *кур-зілле*, *сліпота куреча*, що відбиває специфічну вимову **а** після м'яких приголосних у гуцульському говорі. Крім того, діалектні назви у транскрибованому записі вміщено в словнику Ю. Кобова разом із записами тих же фітонімів у нормативній, літературній формі. Через це обсяг номенклатури невиправдано зростає за рахунок суто фонетичних відмінностей тих самих номінацій. Трапляються і деякі назви, явно транслітеровані з реєстрів іншомовних словників або джерел, що відбивають старі правописні норми української мови. Про використання таких джерел Ю. Кобів повідомив у передмові (с. 14). Подібні транслітерації також потребують узгодження з нормами сучасної української літературної мови. Наприклад, запис народної назви рослини *Galega officinalis L.* (*козлятника лікарського*) як *козьяк* суперечить нормативним записам інших фітонімів з таким же пом'якшенням кінцевого приголосного

кореня, пор. *козянки, козячий листик*. Часом подібні транслітерації також призводять до невиправданого поповнення номенклатури номінаціями, графічна форма яких не відповідає чинному українському правопису (як би автор словника до нього не ставився), пор., зокрема, такі пари назв, як *фіялка альпійська – фіялка альпейська* (обидві для *Syclamen purpurascens*). Проте для латинської назви *Cruciata* Ю. Кобів подав транслітеровану назву без усунення з'являння голосних з допомогою йотації, пор. пропонуваній українській відповідник *круціата*. До цього прикладу додаю також: *валеріана, валеріанела* й *валер'яна, валер'янка, валер'янів корінь, адіант(ум), адіантові* й *адіантові*. До кола назв, написання яких потребує, на мій погляд, уніфікації, належать також фітоніми з грецькою **θ** (фітою), напр., *тимот(ей)ка-тимофейка, тимофійка, тимофійка, тимофієвка, тимофієва трава*, або з пом'якшеним л перед голосними, напр., *флокс, флокса, флокси* і *фльокси*. Зрозуміло, що до появи цих варіантних написань спричинилася нинішня патова ситуація з реформою українського правопису. Проте доки не прийнято новий закон, у тім числі й правописний, діє старий. *Dura lex, sed lex*, як казали давні римляни.

Уніфікації потребує й подання наголосів в українських назвах рослин. Автор свідомо обмежив своє втручання в суто мовне оформлення фітонімів: усі назви подано в такому вигляді, в якому їх містило те чи те використане ним джерело. Проте словник не втратив би на науковій вірогідності, а тільки виграв би на послідовності й системності опрацювання матеріалу, якби Ю. Кобів удався в наголошуванні слів до аналогій чи в разі їх відсутності скористався тими відомостями про акцентні типи слів, які має на сьогодні у своєму розпорядженні українська акцентологія. Маємо на увазі передусім випадки, коли ту саму назву в одних місцях реєстру вміщено з наголосом, а в інших без нього. Наприклад, фітонім *наземка* з наголосом подано як наукову назву рослини *Polycnatum L.* Натомість без наголосу цю ж лексему подано в переліках народних назв, пор.: *наземка, наземка мала (Polycnatum arvense L.), наземка Гейфелева (Polycnatum heuffelii A.F.Láng), наземка (Polycnatum majus A. Braun)*. Народну назву рослини *Pleurospermum Hoffm.* (*ребронасінника*) *ребросій* подано без наголосу. Між тим усі трискладові слова з такою кінцевою основою мають в українській мові наголос на кінцевому складі, пор.: *гречк-о-сій, сам-о-сій*. Оскільки для читачів-неботаніків українська частина, без сумніву, матиме значення

першочергового джерела, а не допоміжного індексу, варто було б і тут усі фітоніми подати з наголосами. Це підсилило б вагу для широкого читачького загалу саме українського входу до ботанічної номенклатури. Кожна назва в українській частині завдяки цьому поставала б як самодостатня.

Усі висловлені міркування й побажання виникли в мене саме в процесі активного використання словника Юрія Кобова. Вони спричинені прагненням звернути увагу автора на можливості зробити його глибоку й продуману працю ще досконалішою й доступнішою для різної читачької аудиторії. Вихід «Словника українських наукових і народних назв судинних рослин» Юрія Кобова у світ – це не лише данина пам'яті всіх, хто збирав і опрацьовував українську ботанічну лексику та виробляв українську наукову ботанічну номенклатуру, а й важливий і перспективний внесок до сучасного українського професійного лексикону. Я глибоко переконана в потребі дальшого серйозного аналізу та обговорення здобутків праці Ю. Кобова. Вона виразно окреслила гострі, невідкладні проблеми та завдання націоналізації нашого професійного лексикону, закономірність у процесі його критичного перегляду повернення до власних номінативних ресурсів української мови.

Євген Мейнарович, к. ф.-м. н. *

голова Київського осередку
Українського термінологічного товариства (Київ)

ВАГОМИЙ ВНЕСОК ДО УКРАЇНСЬКОГО ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО ДОРОБКУ

Минулого року відбулася лексикографічна подія, яку наша термінознавча спільнота за браком інформації досі не оцінила. Ідеться про *“Словник українських наукових і народних назв судинних рослин” Юрія Кобова* (“Наукова думка”, 2004, 800 с.). Вихід друком таких словників, на жаль, поки що не є подією пересічною чи буденною в нашій термінографії. Насправді, це взагалі лише другий за всю її

---

* © С. Мейнарович, 2005